

Bij de vierhonderdste verjaardag van de incorporatie van Borculo en Lichtenvoorde in Gelderland, 1615 – 20 december – 2015 - II¹

Op 20 december 2015 is het 400 jaar geleden dat het Hof van Gelre en Zutphen de heerlijkheid Borculo bij vonnis toeweest aan graaf Joost van Limburg Stirum.² Het was een hoogtepunt in de langdurige juridische strijd over het bezit van die heerlijkheid. De rechtsstrijd liep toen al 60 jaar en het zou ook nog eens 51 jaar duren voordat het lot van Borculo definitief bezegeld zou worden met de Vrede van Kleef op 18 april 1666, die een eind maakte aan het door vorstbisschop Christoph Bernhard von Galen op 17 september 1665 o.m. om Borculo begonnen 'landoorlogje' met de Republiek.³ Toch is in deze lange reeks van rechtszaken het vonnis van het Gelderse Hof het belangrijkste, omdat dat, achteraf, het begin was van de definitieve incorporatie van Borculo in het gewest Gelderland, één van de zeven provincies die samen de Republiek der Verenigde Nederlanden vormden.

Het Hof stelt in het zeven bladzijden lange vonnis de eiser, graaf Joost van Limburg Stirum, weer in het bezit 'vant Huys ende Heerlickheyt van Borculo, 't Huys ende Ampt van Lichtenvoorde, mitsgaders de Solmse manschappen ende die vrije goederen metten respectiven aencleven van dien'. Voorts wordt de – afwezige - gedaagde, de aartsbisschop en keurvorst van Keulen in diens hoedanigheid als vorstbisschop van Münster, veroordeeld tot het teruggeven of vergoeden van alle gederfde inkomsten en schade geleden door o.m. het kappen van hout sinds het jaar 1579, het jaar van bezetting van de heerlijkheid door Münster. Tenslotte werd de gedaagde veroordeeld tot het betalen van de kosten van het proces.⁴

Eigenlijk ging het proces voor het Hof ook niet over de leenroerigheid van de heerlijkheid Borculo aan Münster. Het vonnis erkende zelfs de Münsterse leenheerschappij over Borculo. De geschillen ontstonden echter over wat wel of niet tot het leen Borculo behoorde. Münster rekende er ten onrechte alle goederen toe die de gravin-weduwe Van Bronckhorst als vrouwe van Borculo tussen 1553 en 1579 in vruchtgebruik heeft gehad. Hiertegen werd bezwaar gemaakt door de erfgenamen, gravin Ermgard van Wisch en haar kleinzoon, graaf Joost van Limburg Stirum, voorop. Immers in de loop van de tijd waren door huwelijken en aankoop veel goederen en rechten in handen gekomen van de heren van Bronckhorst als heren van Borculo, maar die niet tot het leen Borculo behoorden of behoord hadden. Daartoe rekende men o.a. het grote aantal Solmse of Ottensteinse lenen ('manschappen'), verschillende goederen, maar ook het ambt Lichtenvoorde, dat al in het bezit was van de heren van Bronckhorst, voordat zij door huwelijk ook Borculo verwierven. De in 1616 toegekende schadevergoeding had dan ook betrekking op de gederfde inkomsten uit die van oorsprong niet-Borculose of allodiale goederen. Deze schade werd door het Gelderse Hof in 1622 getaxeerd op bijna 524.000 gulden, maar Münster heeft die nooit betaald.

Het vorstbisdom Münster erkende de bevoegdheid van het Gelderse Hof in de kwestie Borculo niet. Borculo was immers een Münsters leen, waarover Gelderland geen enkele bevoegdheid had. Münster was dan ook de grote afwezige bij het proces in Arnhem. Onder meer vanwege die betwiste competentie hadden de raden van het Hof van Gelre op 13 oktober 1613 aan de Staten-Generaal, het hoogste orgaan van de zeven verenigde provincies, gevraagd om de Staten van Holland, Utrecht en Friesland aan te schrijven met het verzoek elk een afgevaardigde uit hun gerechtshof naar

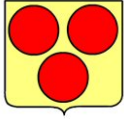
¹ Deze bijdrage is een aanvulling op mijn in 1998 in het *Jaarboek Achterhoek en Liemers 1999* verschenen artikel 'De overgang van de Heerlijkheid Borculo naar Gelderland', blz. 101-116.

² Gelders Archief (GldA), 0124 Hof van Gelre en Zutphen, Civiele processen, inv.nr. 5060/14

³ Zie mijn blog: 'De eerste Munsterse Oorlog (1665-1666)', op:

<http://www.heerlijkheidborculo.nl/blog/2015/09/>

⁴ Het vonnis is niet (meer) aanwezig in het originele proces, maar er zijn elders wel enkele afschriften te vinden. De weergave is gebaseerd op het afschrift aanwezig in het Gelders Archief, *Archief van het Hof van Gelre en Zutphen, Civiele processen*, inv.nr. 5434. De volledige transcriptie is [hier](#) te vinden.

Gelderland te sturen om hen in de kwestie Borculo te ondersteunen. Zulks geschiedde.⁵ De steun van de Staten-Generaal versterkte de positie van het Hof van Gelderland in de Borculose kwestie. Die steun was er ook al eerder geweest tijdens de onderhandelingen tussen de graaf van Limburg Stirum en de Münsterse regering in 1611 en 1614 in Vreden. Pogingen het overleg vlot te trekken en in den minne te schikken mislukten voortdurend. De Münsterse afgevaardigden wilden wel met de Staten-Generaal praten, maar niet met het Hof van Gelderland. In de ogen van graaf Joost duurde het vervolgens allemaal te lang. Hij oefende vooral druk uit op het Gelderse Hof om in beweging te komen en een uitspraak te doen in de zaak tussen hem en de vorstbisschop. De graaf verzocht het Hof op 24 september 1615 dringend 'umb in meiner Borckloischen sache sententie diffinitiv zu haben'. Het Keizerlijk Hof in Wenen en het Rijkskamergericht in Speyer dreigden hem 'mit sehr scherffen mandaten und poene'. Hij vreesde te bezwijken onder de processen, die zouden leiden 'tot gensliche ruïne meines hauses Limburg und Bronchorst'.⁶ De kosten van de verwerving van Borculo hebben op de langere termijn inderdaad bijgedragen aan de grote financiële moeilijkheden waarin de Van Limburg Stirums terecht kwamen en uiteindelijk tot de verkoop van Borculo.

Of het geholpen heeft, is niet na te gaan, maar feit is, dat drie maanden later het Hof het vonnis velde, geheel ten voordele van de eiser. Nog diezelfde maand ging het Hof tot uitvoering van het vonnis over. Men was kennelijk zo onzeker over de Münsterse reactie, dat de militaire inname in twee keer gebeurde, met Lichtenvoorde als proefballon. Lichtenvoorde werd op 27 december 1615 – oude stijl - ingenomen. Naar de Gregoriaanse kalender of nieuwe stijl was dat 6 januari 1616.⁷

Belegering en inname van Lichtenvoorde

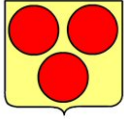
Gedeputeerden van het Kwartier van Zutphen vergaderden op 26 december 1615 voor de gelegenheid samen met de magistraat van de stad Zutphen.⁸ In die vergadering verschenen de heren Van Zoelen en Van Bommel, raden van het Hof van Gelderland. De Arnhemse heren reikten de verzamelde heren een 'last ende commissie' over van het Hof. Daarin stond dat het wilde overgaan tot de executie van het vonnis van 20 december 1615, om 'den heere grave van Bronckhorst te stellen in de possessie van de heerlijkheid Borculo ende den aencleve van dien'. De opdracht die de raden hadden meegekregen is dat zij eerst 't Huys Lichtenvoorde' moeten innemen. Daartoe moesten vier 'Geldersche compagnien' uit het Zutphense stadsgarnizoen gelicht worden, te weten de compagnieën van kolonel Dorcht, van de beide graven van Stirum en van kapitein Kreyneck. De

⁵ A.Th. van Deursen (bew.), *Resolutiën der Staten-Generaal. Nieuwe Reeks 1610-1670. Tweede deel 1613-1616* (Den Haag 1984), blz. 126.

⁶ GldA, *0124 Archief Hof*, inv.nr. 946, Brieven van en aan het Kwartier van Zutphen, 1614-1615.

⁷ De verschillende kalenderstijlen vormen een groot probleem in deze overgangperiode. De oude stijl of Juliaanse kalender was de kalender van het protestantse Gelderland. De nieuwe stijl of Gregoriaanse kalender, genoemd naar de paus die het besluit tot kalenderhervorming van het Concilie van Trente doorvoerde, was de kalenderstijl van de meeste katholieke landen, w.o. Münster én Borculo tot 1616. Men moet er dus voortdurend op verdacht zijn wie iets schrijft. De datering zegt mogelijk ook iets over de religieuze gezindheid, maar dat is niet altijd het geval. In zijn nog te bespreken *Memoriën*, gebruikte dominee Baudartius, die van onverdacht orthodoxe calvinistische snit was, de nieuwe stijl om de gebeurtenissen in Lichtenvoorde te beschrijven, en de oude stijl, om die in Borculo te beschrijven. Th.A.M. Thielen, *Bijdragen tot de geschiedenis van de katholieke enclave Groenlo-Lichtenvoorde* (Zutphen 1966), blz. 69, hanteerde voor Lichtenvoorde in navolging van Floris der Kinderen en Wilhelmus Baudartius, 10 januari als datum van de inname van Lichtenvoorde. Hij memoreert ook het heldhaftige verhaal over een gevecht op de 'Nöttenmarkt' in het boek *Duizend jaar Lichtenvoorde*. Dat verhaal wordt voldoende weerlegd door het verslag van de gebeurtenissen in de vergadering van de gedeputeerden van het Kwartier van Zutphen van 28 december 1615. Zie voor de tijdrekening ook dit [blog](#). Voor de omrekening van de data ben ik uitgegaan van de juistheid van de data in verslagen in de vergaderingen van de gedeputeerden van het Kwartier van Zutphen.

⁸ GldA, *0005 Staten Kwartier Zutphen*, inv.nr. 127, Resolutieboek Gedeputeerden, 26-12-1615.

laatstgenoemde was tevens commandant. De stad Zutphen werd verzocht twee 'stuckskens mit cogels' (geschut) te leveren en de gedeputeerden moesten zorgen voor 'wagens, treckpeerden ende wes sij meer van doen hebben'. De gedeputeerden twijfelden, want het Kwartier had nog niet eerder met een dergelijke manier van uitvoering van een vonnis te maken gehad, laat staan daarover een besluit genomen. De gedeputeerden vreesden vooral dat de Staten-Generaal met de voorgestelde procedure niet akkoord zouden gaan. De oplossing werd gevonden in de stellingname dat de gedeputeerden zich niet bevoegd achtten, maar omdat de executie van het vonnis aan het Hof toekwam, dat zich daarover moest verantwoorden, konden de gedeputeerden zich er in vinden 'datt de heeren van 't Hoff mit der saecke voortgingen'. Voor de ondervraagde ondersteuning werd overigens wel zorg gedragen. Om 'alle disordre te verhoeden ende die soldaten in discipline te holden om geen excessen te doen', werden de raden op hun tocht naar Lichtenvoorde vergezeld door de gedeputeerden jr. Evert van Lintelo ter Marsse en Henrick van Boschoff en door de Zutphense burgemeesters Jan van Luchten en Henrick van Hell. Omstreeks 21.00 uur vertrokken zij met het 'kriechsfolcke, geschutt ende alle behoefften in goede ordre' naar Lichtenvoorde, waar zij op 27 december oude stijl tussen 07.00 en 08.00 uur arriveerden.

Een trompetter werd met de plaatsvervanger van de landdrost vooruitgezonden 'om die plaettse up te eysschen'. Meteen erachteraan volgden 'die ruyterije ende daerna twe compaignien soldaten mit het geschut ende volgens d'andere twee compaignien ende datt die soldaten van binnen vernemende het gewuell van 't volck van buyten op 't huys gevluchtet ende die burgerije uuyt verbaestheyt die port niet konnende aepenen om genade geroepen, waeraever desser seyts soldaten die hameye⁹ mitte tauwbrugge om verre gesmeten ende vermeystert glick sij oick die porte zouden hebben gedaen, zo die burgers deselve niet geopent hadden. Zijnde also t'samender handen in 't vleck¹⁰ getrocken ende in haest geplant hebben die twee veltstuckskes hadden haer Edele die van 't huys doen vragen off zij 't huys avergeven wilden, ende also die soldaeten van binnen eenigh respijt begert om haer te beraeden, waeren haer edele solver op te brugge getreden ende haerlieden aengesocht sij moesten corte resolutie nemen, waerop de soldaten terugge tredende, zo waeren terstonts eenige van onse soldaten aver die hameye ende porte tot den van binnen opgeclommen, waer deure zij gedrongen wierden 't huys op te geven zonder apoinctement¹¹ te maecken, doch dat evenwel haer edele die voorsorghe gedragen dat niemant van hun alles was verslaegen.' Lichtenvoorde werd wel erg gemakkelijk veroverd. Meteen werd een bode naar Borculo gezonden om de stad en de drost mededeling te doen van de verovering van Lichtenvoorde, maar dat de Zutphense troepen geen opdracht hadden ook Borculo in te nemen. Omstreeks de middag van 28 december keerde het gehele gezelschap heelhuids in de stad Zutphen terug.¹²

Het is de vraag of prins Maurits in zijn hoedanigheid als stadhouder van Gelderland, van tevoren om toestemming is gevraagd voor de militaire expeditie naar Lichtenvoorde. De reactie van de Zutphense gedeputeerden duidt daar op. Wel heeft de prins achteraf zijn toestemming gegeven, hetgeen blijkt uit het verslag van de Zutphense stadsbode Jan van Herlo van zijn reis naar Den Haag in de gedeputeerdenvergadering van 11 januari 1616:

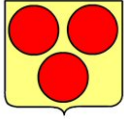
'Voor de avent is alhier aengecomen uuyt t's-Gravenhaghe de bode Jan van Herlo, die ongefuehr zes daghen tusschen den Haegh ende hier op wegh was gewest ende hefft volgens ter cameran

⁹ Vermoedelijk een sluit- of valhek hek, een hek dat men kon laten neervallen om de stad af te sluiten.

¹⁰ Aanduiding voor de laagste vorm van stad. De graafschap Zutphen kende slechts vier steden: de hoofdstad Zutphen en de vier kleine steden Doesburg, Doetinchem, Lochem en Groenlo. De steden waren ook in het Kwartierlijk bestuur vertegenwoordigd. Als de andere plaatsen en niet-Gelderse steden en het platteland al op Kwartiersdagen vertegenwoordigd werden, dan was het door de lokale heer.

¹¹ Schikking of regeling. Lichtenvoorde werd wel erg gemakkelijk veroverd.

¹² GldA, 0005 Staten Kwartier Zutphen, inv.nr. 127, Resolutieboek Gedeputeerden, 26-12-1615 en 28-12-1615.

ingelevert die brieven van des quartiers gecommittierden d'heeren Westerholt end Koch, datiert t's-Gravenhaghe den 4/14 januarii, bij dewelcke aenfangh verhaelt wort, datt Sijne Excellentie, geadverteert zijnde van het innemen des Huyses ende vlecs Lichtenforde, gesecht hadde, datter seer wel was gedaen ende dattet Hoff op zulcke maniere hadde moeten procedieren, ende dattet Huys te Borculo ten allen tijden mit geweld wel was in te nemen, maer watt andere dairvan ordeelen zouden, was noch onseker terwijlen elck een hem noch stille hielt etc.'

De prins, in zijn hoedanigheid van stadhouder van Gelderland, zou dus expliciet toestemming hebben gegeven voor de inname met militaire middelen van Borculo.

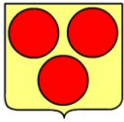
Er is nog een ander verslag bewaard gebleven over het beleg en inname van Lichtenvoorde. Dat is gemaakt door de Zutphense predikant Wilhelmus Baudartius en opgenomen in zijn *Memorien ofte Kort verhael der ghedenckweerdighste geschiedenissen van Nederlandt* uit 1620. Deze Zutphense reformator heeft persoonlijk ook de kerken van de hoofdplaatsen van de heerlijkheid Borculo, te weten Lichtenvoorde en Borculo, gereformeerd. Over Lichtenvoorde is hij het meest uitvoerig, vooral omdat hij een appeltje te schillen had met de aldaar al jarenlang werkzame 'priester' en 'tovenaer' heer Berndt. Baudartius, die een orthodoxe predikant was, en (later) tijdens de Synode van Dordrecht (1618-1619) een hoofdrol speelde bij de totstandkoming van de Statenvertaling van de Bijbel (1637), stelde zich onbuigzaam op. Zelfs voor een bekeerde heer Berndt was geen plaats in de nieuwe gereformeerde gemeente van Lichtenvoorde. In het 37ste boek van zijn *Memoriën* beschrijft Baudartius de overgang van Lichtenvoorde en Borculo naar Gelderland.¹³ Merkwaardig is de datering bij Lichtenvoorde. Het lijkt erop dat hij de nieuwe stijl hanteerde, wat ongebruikelijk was voor een gereformeerd predikant. De inname stelde hij op 10 januari 1616. Omgerekend naar de oude stijl was dit zondag 31 december 1615. Hij zat er dus naast, zowel met de nieuwe als oude stijl. De oude jaerstijl was de stijl van de protestanten. De nieuwe stijl of Gregoriaanse stijl was ingevoerd door het Concilie van Trente in het midden van de 16de eeuw. Toen het gereformeerde Gelderland op 1 juli 1700 overging tot de invoering van nieuwe stijl, noemde men deze niet de 'Gregoriaanse kalender' (naar de paus die het besluit ertoe genomen had), maar de 'verbeterde Juliaanse kalender'. Door het gebruik van dat eufemisme kon men in de publieke opinie de katholieke achtergrond van de nieuwe stijl verdoezelen. Dominee Baudartius hanteerde in de nog te bespreken inname van Borculo wel de oude stijl.

Een week na de inname, zondag 17 januari 1616 (nieuwe stijl), preekte Wilhelmus Baudartius in de oude kapel van Lichtenvoorde. Daarmee was Lichtenvoorde gereformeerd geworden. Baudartius:

'Lichtenvoorde bij der Staten crijchsvolc ingenomen.

De Staten-Generael hebben op den tiende dach januarii met eenighe vaendelen soldate buut Zutphen ende de naeste garnisoenen, onder het beleyt van capiteyn Herman Kreyneck, het Huys ende het stedeken Lichtenvoorde, up Grol ghelegen, laten berennen ende hebben het datelick inghecreghen, latende daer uuttrecken de haneveren ofte Munstersche garnisoenhouders met hare meubelen ende baggage, sonder eenighen hinder ofte schade, Dit stedeken, met de heerlickheit ende juridictie daarvan dependerende, is bij sententie ende oordeel van canceler ende raden des Forstendoms Geldre ende der Graefschap Zutphen, ten overstaen ende aenwesen van eenighe ghecommitteerde raedtsheeren uut de respectieve Hoven van Hollandt, Zeelandt, Frieslandt ende Utrecht, den hoochwelgeboorenen heere grave Joost, grave te Lymborch ende Bronckhorst etc.

¹³ Wilhelmus Baudartius (van Deynse), *Memorien ofte Kort verhael der ghedenckweerdighste geschiedenissen van Nederlandt ende Vranckrijck principalijck ende als oock van Hooghduytschland, Groot Britaniën, Hispanien, Italiën, Hungariën, Bohemen, Savoyen, Sevenborgen und Turkijen van den jare 1612 tot het begin des jaers 1620*, 1e druk (Arnhem 1620), fol. 164-165.

toeghekent nadat sijn ghenade wel achtendertich jaren lanck met de Munstersche daerom ende om de heerlickheyt Borkeloe, soo te Spier als elders gheleyt hadde. Den 17 januari hebbe ick binnen Lichtenvoorde Godes woort ghepredickt ende den kerckendienst gedaen na de wijse der Gereformeerde kercken.'

Vervolgens ging Baudartius uitvoerig in op het geval van de Lichtenvoordse priester, duivelsbanner en tovenaer 'heer Berndt'. Deze man was wijd en zijd beroemd. De Zutphense Classis had al jarenlang tegen hem te hoop gelopen, maar was er niet in geslaagd hem weg te krijgen. Reden daarvan was dat Borculo, inclusief Lichtenvoorde, tot het vorstbisdom Münster behoorden. Het Ambt Lichtenvoorde behoorde kerkelijk in zijn geheel tot het kerspel Groenlo, dat er niet in slaagde zijn kerspelrechten voldoende kracht bij te zetten. Het was de heer van Borculo, en na 1579 de Münsterse aartsdiaken die in Lichtenvoorde de vicarissen of bedienaren van de beide kapellen benoemde. De complexe verhouding tussen de Gelderse stad Groenlo, en op het moment van overgang van Borculo-Lichtenvoorde naar Gelderland, in Spaanse, en dus katholieke, handen, maakte de bemoeienis of ingrijpen van de Classis ingewikkeld. De overgang van Borculo-Lichtenvoorde bood een nieuwe kans, die dominee Baudartius met beide handen aangegrepen heeft:

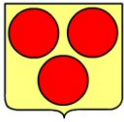
'In dit stedeken hadden ettelijke jaeren lanck de Munstersche laten prediken eenen pape door het gantsche lant rontom her vermaert voor eenen tooveraer ende duyvelbanner, die veel besoecks van verre ende nabij gehadt heeft, elckeen hem vraghende na sijne verlorene ende ontstoolene goederen. Desen pape op Paeschdach deses jaers binnen Zutphen bijcomende, heeft versocht ende begheert dat ick hem woude gunstich sijn ende helpen, dat hij als pastoor binnen Lichtenvoorde soude moghen blijven. Als ick hem seyde datmen personen van sulcken naem ende faem als hij was, in de gereformeerde kercken voor gheen lidmaten der kercke, ick geswijge als predicanten oft leeraers conde kennen ofte aennemen: so heeft hij mij, na verscheidene wooden ende wederwoorden aldus gheantwoort: *'Domine pastor, ick bekenne rondelick dat ick eenen tovenaer gheweest ben, ja eenen grouwelicken tovenaer, namelick als ick misse ghedaen hebben, veranderende het auweljen ofte oblye in het lichaam Jesu Christi, dat is een grouwelicke thooverije, die ick menichmael hebbe ghedaen, maer dit is mij van hertenleet, ick en hebbe oock nu in vele jaren gheen misse ghedaen, ick sal oock gern nalaten het belesen, seghenen ende het aenwijzen der verlorener goederen, ende ick wil mij reformeren laten'*. Aldus meynde desen pape sijn vuylicheydt af te wasschen ende tot het heylige predickamt te geraken. Maer ick hebbe hem gheantwoort: 'Al waere ghij soo gheleert ende ervaren in de H. Schrift als een van al de gheschickte leeraers die onder ons sijn ofte opt geweeest sijn, soo soude het nochtans als te schandeleus ende onbetamelijck sijn, u tot het predickamt in de Gereformeerde kerc toe te laten.'¹⁴ Lang heeft pastor Berndt niet meer geleefd. Al op 30 januari 1617 wordt gesproken over 'de kinderen van zaliger heer Berndt, gewesen pastor tot Lichtenvoorde'.¹⁵

De Classis besloot op 18 juni 1616 dominee Thomas Cumingius te beroepen naar Lichtenvoorde. Maar deze moest nog wel eerst slagen voor zijn examen.

Tussen de inname van Lichtenvoorde en Borculo verstreken bijna twee maanden. Er gebeurde van alles. Uit mededelingen van de gedeputeerden d.d. 29 december 1615, blijkt dat graaf Joost al nieuwe ambtenaren had aangesteld. De gedeputeerden nodigden hen uit om in Zutphen te komen praten over de heffing van contributies en andere belastingen in de heerlijkheid Borculo. Al in de

¹⁴ Zie voor meer achtergronden over heer Berndt mijn in voetnoot 1 aangehaalde artikel in het *Jaarboek Achterhoek en Liemers 1999*, blz. 110-111.

¹⁵ GldA, 0005 Staten Kwartier Zutphen, inv.nr. 387, Resoluties van Gedeputeerden in geestelijke zaken, 30 januari 1617.

Münsterse tijd hief het Kwartier contributies in de heerlijkheid, waarmee de inwoners brandschatting door soldaten van het gewest konden voorkomen. De vroegere heren van Borculo hieven een periodieke schatting, waarvoor toestemming nodig was van de ridderschap. Met de incorporatie van Borculo was het met de zelfstandige belastingheffing door de heer gedaan. De schatting, nu verponding genaamd, kwam uitsluitend toe aan (de kas van) het Kwartier. De belastingheffing was één van de terreinen waarop de heer van Borculo zijn soevereiniteit moest afstaan. De nieuwe belastingheffing leverde de nodige moeilijkheden met de kersverse onderdanen op, die wel met de gedeputeerden wilden praten, maar dat niet konden omdat het hen verboden was op grond van de eed aan het Münsterse gezag. De Münsterse drost van Borculo, Matthias von Westerholt, probeerde zijn onderdanen nog in het gareel te houden door op 9 januari 1616 (ongetwijfeld nieuwe stijl) een publicatie uit te laten gaan aan de beambten en ingezetenen van het platteland van Borculo. Na geconstateerd te hebben dat lieden van het vorstendom Gelre en graafschap Zutphen op 8 januari 1616 (nieuwe stijl = 30-12-1615 o.s.) in Borculo 'ungewontliche' plakaten hadden opgehangen ten nadele van de Münsterse jurisdictie in de voorgdijen Eibergen, Neede en Geesteren, gebood hij alle ambtenaren, onderdanen en pachters hun eed aan de Münsterse landsheer trouw te blijven op 'hogste straffe und ungnad', de doodstraf dus.¹⁶ De drost beschouwde de Gelderse actie als een aanval op de Münsterse soevereiniteit over de heerlijkheid Borculo. Nu Lichtenvoorde was ingenomen en erger te vrezen viel, vervoegden zich op 13 januari 1616 afgevaardigden van de vorstbisschop bij het Gelderse Hof. Zij verzochten (te laat) 'surcheance der procedure en executie over de zaak van Borculo, waarin ten overstaan van uytheemse raadsheeren gepronuntieert en gewesen was'.¹⁷ Dat bleef zonder gevolg. Op 10 februari verzocht de vorstbisschop de Staten-Generaal om zijn afgevaardigden Johan von Westerholt, Peter Hoffschlag en Henrich Detten toe te laten in hun vergadering. Ze werden pas op 29 februari, nieuwe stijl,¹⁸ toegelaten om hun voorstel ('propositie') inzake de Münsterse aanspraken op Borculo te doen. Voorlopig leverde het niets op.

Het beleg en inname van het kasteel Borculo, 24 februari 1616

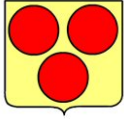
Vorbereidingen

In de vergadering van de gedeputeerden van het Kwartier Zutphen op 22 februari kwamen twee raden van het Hof van Gelderland, om te melden dat zij bevel hadden gekregen om Borculo met geweld in te nemen: 'Hierna ter cameran comparerende die gecommittierden van den Hove, d'heer van Zoulen ende d'heer Bemmell, respective raeden deses furstendombs, hebben naa averleveringe van haere brieven van credit ende naa gedaene complementen geopent haer E. commissie ende last van mitten heere Van Dorth, colonnel ende hett kreichsfolck deselven bij ordre van Sijne Excellentie toegevoecht te ghaen naer Borculo om the executieren die sententie tot voordel van Sijn G. van Bronckhorst, pronuncieert ende bij zo verre die drost mitten soldaten tho Borculo 't huys niet zouden willen rhuimen ende avergeven, dat se in zulcken gevalle gelast 't huys te beschieten ende midt geweld in te nemen, ende als tot dit exploit van Sijne Excellentie geordonniert waeren twee halve cartouwen mitt tve veltstucken uuyt Zutphen mitt een halve cartow uuyt Doesborgh ende dat Anthony Monier gelast was uuyt het magasijn van Zutphen tho lichten die behoefften van polver, cogels, lonten ende wat des meer van doen mochte zijn. Also versocht haer E. d'heeren Gedeputierden wilden derselven naa allen vermogen assisteren mitt waagens, treckpeerden ende allerlei materialen die desen tocht zoude requireren. Mit verder versoeck d'heeren Gedeputierden wilden nu met mynder als in december naestleden haer E. mitt eeniche uuyt haeren middel

¹⁶ GldA, 0005 Staten Kwartier Zutphen, inv.nr. 1484, Landdagstukken, bijlagen bij de recessen, 1592-1798.

¹⁷ GldA, 0005 Staten Kwartier Zutphen, inv.nr. 188, Ingekomen rekest. 13-1-1616

¹⁸ De Staten-Generaal hanteerden sinds 1582 de nieuwe stijl of Gregoriaanse kalender. Omgerekend naar de oude stijl zou dat 19 februari zijn, vijf dagen vóór de inname van Borculo door Gelderse troepen.

vergeselschappet om ordre te mogen helpen stellen op 't logieren van ruyter ende soldaten tot minste quetsinge van den ingesethenen.

Waerop nae onderlinge communicatie goedt gevonden datt die junckheren Lintelo ende Beschoff van wegen die deputierden ende uuytte magistraet d'heeren Lochteren ende Holl die heeren gecommittierde raeden op desen tocht zolden vergeselschappen. Item datt men uuyt den scholtampt Zutphen zo veel wagens zoude doen verbaeden alss die contrerolleur Monier van doen was, gelick men solde doen aennemen alle die treckpeerden die in der stadt sollen te becomeen zijn. Ende om te voortocomen d'insolentie¹⁹ van de drye compagnien ruyteren die van Arnhem verwacht wierden, zijn terstonts verschreven die wachtmeesters ten plattenlande om die voors ruyteren alhier waar te nemen ende volgens te geleyden.²⁰

Verslag van de inname

Op 26 februari 1616 vergaderden de Zutphense gedeputeerden opnieuw. Er werd verslag gedaan van het beleg en inname van het kasteel en stad Borculo: 'D'heeren Lintelo ende Boschoff mitten heeren gecommittierden van den Have widdergekeert zijnde, hebben vandaghe ter vergaderinghe gereferiert datt haer E. naa dat sij den fridagh des morgens, wesende den 23 deser maent, desselven daghs voor den avent mitt het kreichsfolck bij hellen daghe in 't aensien van de van den castele binnen Borculo waeren ingetrocken ende datt d'heer Van Dorth, generall van die troupes, terstont die soldaten hadde te werck gestelt om haer voor den huysse te retrencheren²¹; hebbende voortz bij der nacht planten drye halve cartouwen ende twee veltstucken dicht under het Huys, welke viff stucken gedachter heer Van Dorth des volgenden dagh, wesende saterdagh den 24 dagh²² van dese maent, tott drye reisen²³ thoe hadde doen lossen ende daerna 't Huys doen sommeren, waerop strack twee soldaten van den Huysse waeren affgecoomen om mitt Sijn Gestrenge te parlementeren²⁴. Item datt t'selven dags so haest die articulen van afftrecken²⁵ waeren geaccordeert, de heer van Lymbeck²⁶, drost, ende die soldaten mitt hem, 't Huys verlaten hadden, zijnde daer wederom opgetrocken grave Herman Ott[o] mit sijne genadens compaignie voetknechten. Item, datt den volgenden sondagh, naer datt op den kerckendienst ordre gestelt,²⁷ den geheelen leger daetlijck wederom was vertrocken om voor de avent in hunne guarnisoenen te mogen geraecken. Hebbende de licentiaet Schiffort eenige penningen avergestelt van de 600 pond die de ontfanger geleiet hadde om deselve aen de soldaten die gearbeyt hadden te bekheren ende datt het averschott van penningen zolde geleidt worden aen secretarius Sels om dairvan te betaelen die persoonen zo hem bij register avergelevert wierden, mits dat hij daerto van den ontfanger Schymmelpenninck noch solle doen lichten vierhundert gulden, ende dat men volgens die gecommittierde deses quartiers in 't 's Gravenhage bij brieve solle adverteren van het succes deser saecken.'²⁸

Bij het beleg en inname van Borculo zijn enkele doden gevallen: kapitein Louterbach, 'die voor 't Huys tho Borculo deur zijnen mondt ende tonghe [was] geschoten', voorts korporaal Jan Gerritsen en

¹⁹ Bruut, gewelddadig optreden.

²⁰ GldA, 0005 Staten Kwartier Zutphen, inv.nr. 106, Resolutieboek Gedeputeerden, 22-2-1616

²¹ te verschansen.

²² Omgerekend naar de Gregoriaanse kalender of kalender nieuwe stijl werd Borculo ingenomen op 5 april 1616.

²³ Tot drie keer toe

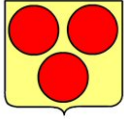
²⁴ Te praten, overleggen

²⁵ Capitulatievoorwaarden.

²⁶ Dit is Matthias von Westerholt, heer tot Lymbeck, drost van Borculo.

²⁷ Deze zin duidt op de reformatie van de Borculose kerk in calvinistische zin. Zie verderop wat Baudartius daarover te berde heeft gebracht.

²⁸ GldA, 0005 Staten Kwartier Zutphen, inv.nr. 106, Resolutieboek Gedeputeerden, 26-2-1616.

Jan van de Wall. De weduwe van Jan Gerritsen had vijf kinderen en was van het zesde in verwachting. De weudwen wordt een uitkering toegekend.²⁹

Ook de inname van Borculo werd door dominee Wilhelmus Baudartius in zijn *Memoriën* beschreven:

'Borkelo belegert ende ingenomen

Den 22 februari is de colonel Diederich van Dorth uut bevel der Hooch M. Heeren Generale Staten ende sijner princ. excel. met negen vanen³⁰ ruyteren ende derthien compagnien voetvolc ghetrocken na Borkelo (welcke stadt met seven dorpen daeronder gehoorende), den Munsterschen als Lichtenvoorde was afghekent ende den welgeboorenen grave, grave Joost van Bronckhorst toegekeert. De borgers, sijnde den grave als haren ghenadighen ende goedertieren heere gants gheneycht ende wel toeghedaen, hebben het crijchsvolck vrijwillichlick laten binnencomen ende alle hulpe tot belegeringe des casteels ghedaen. Nae datter achthien schueten met canon opgheschoten waren, hebben de Munstersche haneveeren³¹ onder het ghebiet van den drost staende, gerappointeert ende sijnder met haer gheweere ende baggagye onbeschadicht uutghetrocken op den 25 februarii. Desselfden daechs is de colonel Dorten met den meestendeel des crijchsvolck vertrocken, elck na sijn garnisoen, latende aldaer eenich volck in besettinghe. Daer en is gheduyrende dese belegeringhe voor dit Huys maer eenen van der Staten soldaten doot ghebleven die hem selven te bloot gaf, comende staen dichte onder de homeye³² op de plaetse des casteels, niet willende terugghe gaen op het bevel ende waerschouwinge des garnisoens. Daer is oock eenen aen de quetsuyre ghestorven ende de luytenant van capiteyn Louterbach is in den mont gheschoten, doch niet ghestorven. Van de belegherde en isser niemant doot ghebleven. Ick hebbe den 25 februarii binnen de stadt Godes woordt ghepredickt.'

Het verslag over Borculo is aanzienlijk korter dan dat over Lichtenvoorde, waar Baudartius ook persoonlijk de reformatie doorvoerde. Maar in Borculo was dan ook geen weerspanning of wonderlijk geestelijke te vinden. De zittende pastoor Bernardus ab Holle senior (ook wel Von Holle of Hollius) was gemakkelijk in zijn religieuze opvattingen. In 1596 in Borculo begonnen als katholiek priester (of althans formeel daarvoor doorgaand) had hij in Borculo de kerkelijke diensten en zielzorg door een 'vicecureit', onderpastoor of plaatsvervanger, al langdurig laten waarnemen. Die plaatsvervanger was Israël Swave (ook Suave, Schwabe en Suavius)³³, die al in 1589 in Borculo werkzaam was, want hij werd toen door het Borculose stadsbestuur onze 'kirchendienär und predicanten' genoemd. Daarmee is voldoende duidelijk dat Swave de Augsburgse Confessie toegedaan was, de godsdienst die de hoge bescherming kreeg van zowel gravin-weduwe Mari von Hoya als, na haar overlijden, het stadsbestuur van Borculo. Hollius heeft daaraan niets kunnen veranderen, als hij dat al gewild zou hebben. Hollius resideerde niet in Borculo. Volgens een mededeling uit 1598 was hij zelf ook vicecureit, in zijn geval in Meppen in het Emsland, waarmee hij vermoedelijk drukker was dan met zijn formele pastoraat in Borculo. Als formele pastoor van Borculo moet hij afspraken gemaakt hebben met Swave over de (inkomsten uit de) kerkdiensten en de zielzorg. Het heeft er alle schijn van, dat in de heerlijkheid Borculo de kerkhervorming in Lutherse zin verlopen is via een 'systeem' van onderpastoors, die niet door Münster benoemd werden, maar op voordracht van de formele pastoors (die meestal elders verbleven, maar de inkomsten van de hen toegewezen pastorieën behielden!) door de heer of vrouwe van Borculo. Ook in Neede heb ik inmiddels een soortgelijke

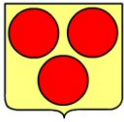
²⁹ GldA, 0005 Staten Kwartier Zutphen, inv.nr. 106, Resolutieboek Gedeputeerden, d.d. 11-4-1616.

³⁰ Een onder één vaandel optredende groep ruiters.

³¹ Bijnaam voor de Münsterse soldaten.

³² valhek

³³ Over hem en Andreas Suavius: Feike Reitsma, *De kerk van Lochem in woelige tijden (1608-1628)* (Lochem 2003), blz. 3-6.

situatie aangetroffen. Niet-residerende pastoors vormden een groot probleem, die het zicht op de feitelijke kerkelijke gang van zaken verbergen. Bernardus Hollius senior had een gelijknamige zoon, die in 1609 al in de Classisvergaderingen verscheen als predikant van Vorden. Gemeten langs de huidige rooms-katholieke maatstaven was er erg veel mis, maar in de late middeleeuwen en de 16de eeuw was het concubinaat voor priesters heel gewoon. Het Concilie van Trente heeft hier maar heel langzaam verandering in kunnen brengen.

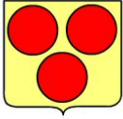
Bernardus von Holle werd op 18 juni 1616 als lid van de Classis aangenomen en kon dus zijn werk, nu als calvinistisch predikant in Borculo voortzetten. Voor de geschiedenis van de kerkhervorming, die een belangrijk gevolg was van de overgang van Münster naar Gelderland, volsta ik op dit moment met een verwijzing naar mijn in 1999 in het *Jaarboek Achterhoek en Liemers* verschenen artikel.

Op 23 april 1616 werd graaf Joost van Limburg Stirum in de stad Borculo [ingehuldigd](#). In Lichtenvoorde vond de inhuldiging plaats op 14 maart 1616. Daarmee was de kwestie Borculo nog lang geen verleden tijd. Onzekerheid bleef de heerlijkheid nog jaren boven het hoofd hangen. Münster, maar ook de Staten-Generaal³⁴ zetten eerst (augustus-september 1616) in op minnelijke schikking. Het vervolgens schriftelijk uitwisselen van elkaars standpunten veranderde niets aan de feitelijke situatie die ontstaan was nadat ook Borculo op 24 februari 1616 was ingenomen.³⁵ De vorstbisschop van Münster zette intussen het proces voor het Rijkskamergericht en de Rijkshofraad voort. Gelderland antwoordde met een proces voor het Gelderse Hof over de hoogte van de schadevergoeding en de publieke verkoop van de Münsterse leenrechten over Borculo. Een patstelling was het gevolg. De aartsbisschop van Keulen en tevens vorstbisschop van Münster (1612-1650) greep niet militair in. Spoedig werden zijn territoria door de Dertigjarige Oorlog (1618-1648) geteisterd. De gelegenheid om Borculo met militaire middelen te heroveren was toen vervlogen. Mogelijk had de Beierse vorstbisschop ook niet veel zin zich actief met de kleine, in de periferie van zijn landen gelegen heerlijkheid te bemoeien, nog afgezien van de vraag of dat kansrijk was geweest, gelet op de macht van de Republiek. Zijn belangstelling voor Münster was gering. Toen hij het voor het eerst persoonlijk wilde bezoeken, kwam hij op weg ernaartoe te overlijden. Wat restte waren moeizame en steeds vergeefse juridische processen. Pas in 1650 veranderde de zaak drastisch. Met de keuze van Christoph Bernhard von Galen tot vorstbisschop van Münster kwam er voor het eerst sinds lange tijd weer een zoon van het Münsterland op de stoel van de H. Ludger in de St.-Paulusdom. Al in zijn 'Wahlkapitulation', het document waarin de afspraken tussen gekozen bisschop en het kapittel dat hem gekozen had, werden vastgelegd, had hij eigenhandig aan zijn eerste titel, 'bisschop van Münster en Rijksvorst', toegevoegd: 'burggraaf van Stromberg, graaf van Delmenhorst en [!] Borkelo'.³⁶ Daarmee was de toon gezet. Na veel vruchteloze onderhandelingen, dreigementen en binnenlandse politieke strijd (stad Münster versus Von Galen), kwam Borculo weer in beeld. Op 14 september 1665 vaardigde Von Galen een oorlogsverklaring uit tegen de Staten-Generaal, in 2015 precies 350 jaar geleden. Op 17 september werd Borculo al ingenomen, Von Galen arriveerde diezelfde dag nog in Borculo, om een dag later het kasteel in te nemen. Het 'landoorlogje' duurde maar kort, omdat de vorstbisschop geen steun kreeg vanuit Engeland. De zaak was na een paar

³⁴ A.Th. van Deursen (bew), *Resolutiën der Staten-Generaal, Nieuwe Reeks 1610-1670, Tweede deel, 1613-1616*, (Den Haag 1984), blz. 586-587.

³⁵ Nationaal Archief, *Archief Staten-Generaal*, inv.nr. 12569.56, Bemoeienissen van de Staten-Generaal met Borculo, 1616-1618.

³⁶ W. Kohl, *Christoph Bernhard von Galen. Politische Geschichte des Fürstbistums Münster 1650-1678*, (Münster 1964), blz. 33. De eigenhandige invoegingen zijn te vinden in Landesarchiv Nordrhein Westfalen (LANW), Abteilung Westfalen, *Manuskripte II*, Nr. 82, blz. 331. Dat Von Galen zich vergiste in de titel (het onjuiste 'graaf' in plaats van 'heer', heeft er misschien mee te maken dat hij de Borculose tegenpartij niet anders kende dan als 'graaf' [van Limburg Stirum en Bronckhorst]. Pas daarna kwam de titel Heer van Borculo. Later noemde hij zich consequent 'Herr zu Borkelo'.

Bij de 400ste verjaardag van de incorporatie van Borculo in Gelderland, 1615-2015
Bennie te Vaarwerk

maanden al bekeken en eindigde formeel op 18 april 1666 met de Vrede van Kleef, waarbij de vorstbisschop de veroverde gebieden moest teruggeven en afstand moest doen van zijn soevereine rechten op Borculo. In 1672 volgde nog een nieuwe, voor Borculo minder relevante, poging. Wel bleven zich de vorstbisschoppen vanaf Von Galen tot de opheffing van het vorstbisdom in 1803 consequent ook 'Herr zu Borculo' noemen. In de Münstertse Domkerk en in vorstbisschoppelijke wapens in het gehele Münsterland kan men dan ook het Borculose wapen aantreffen. Voor de volledigheid verwijs ik naar een eerder verschenen blog³⁷ over dit onderdeel van de kwestie Borculo.

Eibergen, 12 december 2015,
Bennie te Vaarwerk

³⁷ <http://www.heerlijkheidborculo.nl/?s=Munster>